

S Z E M L E

K Ö L T É S Z E T É S E S S Z É

Slavko Leovac: DRAMA POEZIJE, Svjetlost, Sarajevo, 1963

A lírai esszé és a megközelítőleg tudományos esszé két útiránya közül Slavko Leovac a másodikát választotta. Művében megőrzi az esszé jellegzetes szabadságát a kritikával szemben, amely sohasem lépheti át tárgya (a dolog, a mű) kereteit. Az esszének ez a típusa ellentéte a megjelenés pillanatával elmúló, újságok hasábjain megjelenő esszének, de ellentéte a francia irodalomban (Maurice Blanchot) jól ismert lírai esszének is. Leovac a tudományosság pretenziójával alkot, de esszéinek csak alapját, indítékát képezik a tudományos módszerekkel elért eredmények. Abban a pillanatban, amikor ezeket az eredményeket közli, az esszéíró látszólagos szabadságát állítja módszer középpontjába. Tehát Slavko Leovac ügyesen, rafináltan fűzi össze a tudományos módszer előnyét a szabad közléssel. Ez a jellegzetessége bizonyára kiemeli Leovacot a nap nap után megjelenő impresszionista esszéírók sorából, de ugyanakkor a tudományos módszereket felmutató „tanulmányírók” alkotásainál népszerűbbé, olvashatóbbá teszi művét.

Minden alkotásban legintenzívebben a személyes, szubjektív szenzibilitás hat. Slavko Leovac az esszé szabadságát alkalmas formának tartja arra, hogy az individuális érzékenység jelmutatásával közöljön bizonyos tudományos megállapításokat.

Virginia Woolf írta le a modern esszéről, hogy az magába zár bennünket, de semmitől sem zár el; Leovac esszéinek éppen szubjektív hangvitele az, ami az esszé kérdéskomplexumába „zár” bennünket, s kiindulópontjának megközelítőleg tudományos méretei azok, melyek nem zárnak el semmitől, inkább feltárnak, felfednek.

Három központi kérdés határozza meg Slavko Leovac esszéinek új kötetét: a tradíció és a művészet

összefüggő viszonya az első probléma, a második a művészi alkotás és a művész egységének és különbségének felvázolása, az alkotás és az alkotó metamorfózisának jegyében, a harmadik kérdés pedig a költészet, mint a veszélyeztetett életforma, lehető kiútja a mai állapot zsákutcájából. Ilyen értelemben osztotta fel könyvét három részre: *A tradíció és a művészet*, *A művész és a művészi alkotás metamorfózisa*, valamint *A költészet jelenvalósága*. A három központi kérdés összefüggése, amely a könyv globális jelentését meghatározza, minden bizonnyal a költészet specifikus megvilágításában van: Leovac a költészetéről mint az ember, a totális ember egzisztenciájáról beszél, tehát a művészet humanizmusáról. Más szóval a könyv tendenciája nyilvánvaló: megközelítőleg helyes feleletet adni a költészet időszerű kérdéseire.

A költészet időszerű kérdései közé tartozik — Hegeltől máig különféle formában ismétlődik —, hogy megsemmisíthető-e, megsemmisülhet-e a költészet. Sokan sokféle választ adtak erre a kérdésre. Hogy Slavko Leovac könyvében ez centrális kérdés, az egyáltalán nem véletlen, mert a gondolkodókat, elsősorban a költészetéről gondolkodókat változatlanul nyugtalanítja. Nyugtalanítja, mert kimerítő vagy megközelítően elfogadható választ még alig adtak. Mindig új formában, új komponensek hozzájárulásával merül fel ez a kérdés, bár — s erre az utóbbi kutatások immár az argumentumok erejével mutattak rá — világos előttünk, hogy inkább a kérdésben, mint a költészetben kell kételkednünk.

A költőt, az alkotót mint egyéniséget, szubjektumot vizsgálva állapította meg Leovac: „De csak az az egyéniség lehet művészi egyéniség, aki alkotva törekszik megsemmisülni azáltal, hogy valami alkotást terem.” (61. old.) E recenzió határain túlmenő kérdéskomplexumot feszeget ezzel Leovac: az átalakulás (a megsemmisülés) és az őszinteség kérdéseit. Leovac megállapítása szerint a művész művével együtt alakul ki és alakul át, abban a világban semmisül meg, melyet alkotásával teremt; milyen szerepe van ebben a folyamatban az őszinteségnek? Az őszinteséget csak kiindulópontként tartja lényegesnek Leovac, az alkotás folyamatában mellékessé válik, sőt el is tűnhet. Sok esetben éppen a nem őszinte művek válnak igazi művészi alkotássá. Erre a megállapításra Leovacot a legismertebb irodalmi és művészeti példák jogosították fel.

Leovac álláspontját a költészet jelenvalóságáról írt esszéje fejezi ki legvilágosabban.

A kérdés feltevése már megjelöli gondolatainak irányát: „Mi marad más hátra, ha a költészetet védjük, mint hogy a múltra hivatkozzunk, s higgyük és másokat is nyercünk meg hitünknek, hogy a költé-

szet megsemmisíthetetlen, mert immanens a humanizmussal és az emberi alkotással?” (115. old.) Végül ki is mondja: „Mégis, úgy hiszem, minden alkotás, bár egyik oldaláról, de latens költészet.” (121. old.)

Az, hogy az emberi tevékenység explicite költészet, természetesen még nem elég a költészet védelmére, de elég arra, hogy a költészet megsemmisítésében, megsemmisülésében kételkedjünk. Ez a megállapítás többet is fejez ki, mint amennyit maga a költészet megtehet; arra készít bennünket: kételkedjünk abban, hogy a költészet egyáltalán védelemre szorul. Maga az emberi tevékenység, mely „latens költészet”, védi leginkább a költészetet.

Természetesen Leovac megállapításai nem adhatnak kimerítő választ ezekre a kérdésekre. Ezt a megtorpanást elsősorban magában az esszében s Leovacnak az esszéről alkotott véleményében kell keresnünk.

Az esszé problémáiról szóló rövid írásában az esszé efemer voltáról beszél, arról, hogy az esszé mindenkor a kérdés és a szkepszis igazi formája volt, hogy sohasem törekedett az egészre, a teljesre, inkább csak a részeket, a kérdés részletét elemezte: az esszé természete határozza meg tehát formáját és távlatait is.

Félreérthetetlen Leovac ambíciója: bizonyos égető kérdések felvetése, s ha lehetséges, akkor magában a kérdésben sugalmazni a feleletet, a megoldást, de azt minden visszatetsző pretenzió nélkül, megelégedve azokkal a példákkal, melyek jelentése hozzájárulhat a megoldás látszatához. Nem nagy esztétikai kérdéseket feszeget, nem az esztétika örök érvényű problémái nyugtalanítják: inkább menekül azoktól. A költészet örökös problémái érdeklik. A költészet forrása és a költészet végtelenje az a két legérdekesebb probléma, melyeket felvázol; ezeket azonban nem úgy tünteti fel, mint az esztétika kérdését, hanem elsősorban magának az alkotásnak a problémájaként. Éppen ezért esszéiben nem közöl önálló elméletet semmiről sem, megelégszik mások elméletének részleges ismertetésével: inkább a jó értelemben vett ekletikusság felé törekszik, mint az örök érvényű igazságok felé. Talán a dogmától való félelmében teszi ezt, vagy ez a módszer teheti leginkább telítetté az esszé szűkös formáját?

„Az ilyen esszéíró nem az készletti esszéírásra, mintha képtelen volna tanulmányt vagy regényt, verset vagy memoárokat írni, vagy mintha laboratóriumi megfigyelésekkel és matematikai kísérletekkel nem juthatna eredményekhez. Számára az esszé valami lényegnek különös, közvetlen közlése, amely átütő, bátor és szuggesztív.” — írja könyvében, s úgy tetszik, magáról beszél.

Az esszé kérdésfeltevésén és a megoldás, a látszólagos megoldás közlésének ez az „átütő, bátor és

szuggesztív” módja az a cél, melynek elérésére többkevesebb sikerrel nemcsak Slavko Leovac, hanem az esszéírók nagyobb része is törekszik. A közlésnek éppen ez a módja menti meg az esszét az idő előtti elmúlástól. A közlés módja azonban csak abban az esetben érvényesülhet, ha az a „valami lényeg” önmagában is szuggesztív és átütő. Tehát az esszé érvényesülésének nem magában a módszerben van a gyökere, bár attól elvonatkoztatnunk nem lehet, hanem mindenekelőtt abban, amit közöl, a lényegben. Tehát egyáltalán nem találjuk mellékesnek azt, hogy valaki regényt, verset ír, avagy laboratóriumban kísérletezik. Abban a pillanatban, amikor az esszéíró valóban esszét ír, bizonyára képtelen volna regényt vagy verset írni, esetleg laboratóriumi felfedezéseket tenni. Ebben látjuk Leovac szemléletének egyik szembeötlő hiányosságát. Nem figyelt fel arra a kényszerűsége, amely lehetővé teszi az esszéírónak és a regényírónak, a költőnek is azt, hogy működjön, tevékenykedjen.

Ettől a megjegyzéstől eltekintve azonban nyilvánvaló Leovac esszéinek a minősége: lényegüket úgy közlik, ahogyan csak az esszé és az esszéíró teheti, s éppen azzal a kényszerűséggel, mely tevékenységre serkent.

(B. J.)

A T Á R S A D A L M I I G A Z G A T Á S J U G O S Z L Á V I Á B A N

CIKKEK ÉS BESZÉDEK GYŰJTEMÉNYE 1950—1960, Forum Könyvkiadó,
Novi Sad, 1963

Tito, Kardelj, Kidrič, Milentije Popović, Djuro Salaj, Čolaković, Miha Marinko, Lidija Šentjurc, Mijalko Todorović, Vukmanović cikkeit és beszédeit tartalmazza a Forum kiadónak ez az 500 oldalas könyve.

Szerbhorvát nyelven 1960-ban jelent meg, magyarul kissé megkésve kaptuk kézbe, ám olyan jól jött, és a három év alatt annyira nem vészett időszerezéséből, hogy ezt a mozzanatot most igazán mellőzhetjük.

Némely írás valamilyen konkrét eseményhez fűződik. Így Tito *A gazdasági vállalatok munkásönigazgatásáról* címmel 1950-ben a Szövetségi Népképviselőházban mondott beszédet, Kardelj *A népi forradalom tíz éve* című beszámolóját a Szlovén Felszabadító Front III. kongresszusán olvasta fel. Az ilyen és a más természetű írások azonban nem csupán az egyes események ismertetésére, magyarázására, jelentősé-

gük méltatására szorítkoznak, hanem társadalmi életünk gyakorlati kérdéseinek, fejlődési elveinek megfogalmazását is tartalmazzák. Elsősorban ez a jelleg menti át őket a mának, ez teszi indokolttá, hogy így együtt, könyv alakban is megjelenjenek.

Tito az említett beszédében feltette a kérdést: „Vajon eszerint ezek a dolgozók, akik ilyen erőfeszítéseket tesznek, akik ekkora lendülettel és áldozatkészséggel igyekeznek minél többféle árucikket előállítani, akik ekkora tetterővel építik az új gyárakat, új létesítményeket, új vasutakat és más egyebet, akik hozzájárultak a gyárhoz — ez abból is kitűnik, hogy újításokkal tökéletesítik a munkaeszközöket —, hát ezek a dolgozók nem képesek arra, hogy saját maguk igazgassák gyáraikat?”

A válasz rövid és határozott: „Természetesen képesek. Alkalmasak az igazgatásra. Az új munkások pedig, akik ezután jönnek a gyárakba, bányákba és más vállalatokba, majd megtanulják elvtársaiktól”.

Akkor csak így vetődhetett fel a kérdés, és csak ez lehetett a helyes válasz. Azóta már újabb problémák merültek fel az önigazgatással kapcsolatban. Nap nap után felelnünk kell valóságunk újabb kérdéseire. De mert a mai helyzet, a mai körülmények és viszonyok fejlődésünk szerves részét, egy szakaszt alkotják, megérteni csak úgy tudjuk, ha az előzményekkel, az előbbi szakasz problematikájával is megismerkedünk.

Az első lépések után felszínre bukkantak a decentralizáció és demokratizálódás kérdései. Az új viszonyok között az államigazgatás szerepe is változott, a polgár helyzetéhez, a községek és járások berendezéséhez hasonlóan. Új formában jelentkeztek az általános és egyéni érdekek összehangolásának problémái, s mindez más-más viszonyok között, más-más fejlettségi szintű vidékeken.

Nehézségek, kérdések, feladatok. Kimeríthetetlen lenne a felsorolás, hiszen a gyakorlat mindig újabbakat hoz magával. Részesei vagyunk a gyakorlatnak, és ez szabja meg viszonyulásunkat, állásfoglalásunkat is. Mert: „Ma a munkásosztály az az alapvető haladó társadalmi erő, amely az új társadalomért vívott harcban nemcsak saját osztálytörekvéseit és érdekeit hivatott megvalósítani, hanem ennek keretében az egész társadalom szükségleteit is... Megtálmálni a szocialista társadalmi rendszer konkrét, az adott, általános és sajátos feltételeknek megfelelő formáit — ez ma a szocialista országok munkásmozgalmának létfeladata”. (Mirko Perović: Utószó) Vagy: „Ezen az úton ugyanis a termelők a társadalmi fejlődés történetében először válnak egyben igazgatókká is, ami azt jelenti, hogy megkezdődik az osztálytársadalom történelmi megosztásának és elmentmondásainak, a szellemi és fizikai munka, az

igazgatók és termelők közötti különbség — kiküszöbölése”.

Hogy az általános elképzelésből konkrétan mi valósul meg ma és mi holnapután, mennyire jutnak kifejezésre a gátló vagy a folyamatot meggyorsító erők — az sok-sok tényezőtől és mozzanattól függ.

Ez a könyv a maga módján hozzájárul ahhoz, hogy egy pillantást vetve eddigi utunkra, egyre világosabban lássuk helyzetünket, rádöbbenjünk feladatainkra, amelyek megvalósításában éppen azokra vár a legnagyobb szerep, akik „a társadalmi fejlődés történetében először válnak egyben igazgatókká is”.

(bn)

A K Ö É S A V A R Á Z S L A T V I L Á G A

Vlada Urošević: CRNI BIK LETA. Válogatás a macedón költők ifjabb nemzedékének költészetéből, Mlad borec, Skopje és Progres, Novi Sad, 1963

Ez a gyűjtemény kétségtelenül fontosnak bizonyult. A kétnevelvű kiadások előnye és a gyűjteményt összeállító Vlada Urošević (ő a fordító is) szempontjainak pozitívuma révén nagy érdeklődésre tarthat számot: eltekintve attól, hogy Urošević igyekezetét nem az határozta meg, hogy valamiféle kronologikus vagy ábécé sorrendbe állítsa a fiatal macedón költőket, s így ismertessen meg bennünket velük, hanem mindenekelőtt az, hogy a válogató egy olyan verskötetet adott kezünkbe, amely önálló műként is, nemcsak mint antológia megállja a helyét. Principiumai személyesek, céljai is azok, s mégis, egy másik síkon, *objektív képet* nyújt a válogatás.

Ez az *objektív kép* nem abból ered, hogy a könyv 22 névvel ismertet meg bennünket, hiszen az ilyen gyűjtemények sohasem fejezhetik ki költőik érzés- és érzelmi világának teljességét, sőt sokszor el is ferdíthetik, vagy legjobb esetben leszűkíthetik azt, hanem abból, hogy tematikailag, amennyire már a költészet egyáltalán visszavezethető valamilyen „tartalomra”, megközelítőleg *integrált* költői és művészi tendenciát fejez ki.

Vlada Urošević három részre osztotta fel a könyvet, három ciklusban közli a verseket. Az első ciklus (*Átalakítva valami többé mint a név*) a macedón vidék költői *paysage*-a; a déli vidék napsütötte és napégette mediterrán tája éppolyan intenzitással jelenik meg a fiatal macedón költők verseiben, mint az ugyanezen a talajon nőtt növények titkos lehelete; ezek a versek a vidék örömét és tragédiáját a táj tökéletességének szempontjából formálják egy általa-

nos költői világképpé. Nem maradnak meg tehát a megszokott költői díszítés színvonalán, a táj szépségén túl egy költői világ felé mutatnak. A második ciklus (*A láng belső felülete*) világítja meg legközelebről a fiatal macedón költészet forrásait: „A mondák éjféle szövetéből, a legendák ezüstös szálai-ból, az évszázadok álmaiból és a tegnap valóságából építi ez a költészet se égen, se földön lebegő várát.” — írja a ciklus elé Vlada Urošević. A görög legendá-nak macedón változata önállóvá vált az évszázadok során, önálló világot fejez ki, teljeset és egészet, bár megőrizte a földközi-tengeri éghajlat jellemzőit. Ebben a csodás világban a harcosok és a kövek emlékeiben találta meg ez a költészet kiapadhatatlan forrását. De nem marad meg a vidék és a tradíció keretei között — ezt valóban hangsúlyozni kell —, hanem túljut azon, a mai ember képét is keresi, a mai költészet kérdései is foglalkoztatják. Erre mutat a könyv harmadik része (*S nincs az a kö*). Az, hogy ebbe a ciklusba Urošević azokat a verseket sorolta be, melyek az általános költői titkok keresése felé indulnak, nemcsak azt bizonyítja, hogy a világ égtájai is ismertek a fiatal macedón költők előtt, hanem azt is, hogy éppen a vidék és a legenda, a monda vezette őket a költői kalandnak erre az útjára, s az biztosította számukra, hogy törekvéseik nem maradhatnak eredmény nélkül.

A válogatás tematikájának áttekintése különös módon nem kötelez bennünket arra, hogy egy-egy névvel jelöljük meg a tartalom jellemzőit, mert a kötetet összeállító Urošević éppen arra törekedett, hogy a fiatal macedón költészet *integrált* képét adja, s ne emeljen ki néhány nevet, néhány költőt, bármennyire is nyilvánvaló az, hogy egy költészet eredményeit legpontosabban éppen maguk a költők egyéni érzékenységükkel és szubjektív magatartásukkal fejezhetik ki.

Mindenesetre rá kell mutatnunk két összetevő jellemvonásaira, melyek eredőjében globálisan, nagyvonalúan látjuk a fiatal macedón költészet értelmi törekvéseit.

A könyv két első ciklusa is rámutat már erre a két jellemvonásra. Hogy mégis külön foglalkozunk velük, ezt az tette lehetővé számunkra, hogy a vidéktől való függőségi viszony, mely nem marad meg a régió szűkös határain belül, és a mágia, a varázslat, mely a költői eszközök valóságát fejezi ki, ebben az esetben a tradíció egy lényeges kérdésére, vetületére mutat rá.

A tradíció itt nem röghöz kötöttségként, nem befelé fordulásként jelenik meg, tehát nem tárgyként, hanem mint kényszer, hatalmas szellemi lehetőség. A tradíció mindenkor az új forrása, azonban az új mindig a tradíció megsemmisítése felé tendál;

kiemeli annak bizonyos vonatkozásait, mert halaszt-hatatlannak tartja azokat önmaga céljainak kifejezésére, megismeri tehát a múltat, sőt eszközévé is teszi, de ugyanakkor nem marad meg szűkös ke-retei között, meghaladja, megsemmisíti. Alaposan il-lusztrálják ezt a gondolatot a fiatal macedón költők versei. Lépésről lépésre követni lehet soraik között, hogyan alakul a vidék és a legenda élménye, a kő és a varázslat ismerete és megismerése, ez a két ki-apadhatatlan forrás, a költői célok és eszközök, a szempontok és a távlatok előzetes mértékévé, ellen-őrzőjévé; s hogyan alakul át a kő és a mágia terem-tette belső költői egyensúly, a költő személyes, sajátos egyensúlyérzéke magában a forrás távlataiban egy világot átfogó és világot teremtő személyes köl-tői szenzibilitássá, mely már túlnő a tradíció hatá-rain.

A fiatal macedón költészet a tradíció ilyen ér-telmezésével érte el legsajátosabb eredményeit.

(B. J.)